
Filosofie a válka

Úvodní slovo

Vážení čtenáři, dostává se vám do rukou číslo *Filosofického časopisu*, jehož podstatnou částí je blok článků propojených společným ústředním tématem války, nazírané filosofickým prizmatem. V posledních dekádách byla válka v „západních“ společnostech většinou vnímána jako duch minulosti a noční můra, která nepatří do světlých dnů naší současnosti. O to větší šok přineslo rázné probuzení do šedivého rána dvacátých let jednadvacátého století. Válka a spouštění „nové železné opony“ zaskočilo opožděný optimismus devadesátých let a odhalilo nebezpečí růžových brýlí, s nimiž postfukuyamovská mileniální éra přehlížela mnohá temná zákoutí zdánlivě jednoho společného světa. Zcela zřetelně tak vyvstala nedostačující reflexe „nového světa“ po pádu železné opony a zejména konceptuální nezaloženost živelně se rozvíjející globální éry. Jakýkoli konceptuální rámec musí přitom vždy vyrůstat z hluboké filosofické sebereflexe. Právě její současná deficiencie a nepřítomnost ve veřejném prostoru ukazuje, jak moc „západní“ společnosti „zaspaly“ a jak naléhavá je potřeba nového promyšlení a obnovování zdánlivě samozřejmých základů a východisek euroatlantické civilizace, mezi která mj. patří i pohled na válku a sdílené zpracovávání tohoto traumatického fenoménu. Předkládaný monotematický blok nabízí některé filosofické perspektivy a podněty, které mohou sloužit jako východiska pro nezbytnou budoucí diskusi.

Válka je tématem, které se do popředí veřejného prostoru společností euroatlantického kulturního okruhu začalo explicitně drát po ruské anexi Krymu v roce 2014 – a od ruského vpádu na Ukrajinu 24. února 2022 snad už není nikoho, koho by v menším či větším smyslu válka nezasáhla. Otevřená frontová válka dvou velkých a lidnatých států, ve kterou původně pohraniční „speciální vojenská operace“ Ruska přerostla, se v globalizovaném světě projevuje na bezpočtu úrovních našich komplexních pluralitních společností, a to nejen v případě zemí evropského společenství, na jehož východní hranici je konflikt lokalizován. Vzhledem k tomu, že se konfliktu účastní jaderná velmoc prvního řádu, a také proto, že zasažené území

od druhé světové války představovalo klíčovou oblast surovinových a energetických zdrojů rozvinutých společností, jsou minimálně ekonomické a bezpečnostně-strategické dopady války na Ukrajině celoplanetárním, neopomenutelným kontextem současnosti.

Není proto divu, že se diskurz války stal onou společnou bází, na níž za zvýšeného zájmu veřejnosti dochází ke zjitřené diskusi, jež integruje perspektivy nejrozličnějších oborů. Participují na ní četní odborníci: od vojenských a bezpečnostních expertů přes diplomaty, politology, sociology či ekonomy až po odborníky na posttraumatické poruchy či dezinformační scénu. Interdisciplinární povaha takové diskuse je v mnohém ohledu nadějná, neboť jejím explicitním cílem může být – a ve většině případů také je – v první řadě adekvátní reakce, tedy formulování odpovědí na to, jak se postavit a čelit naléhavé válečné situaci. Širším a zejména dlouhodobým předpokladem úspěchu takových snah je ale porozumění a shoda opírající se o dostatečné konceptuální založení. A zde vidíme, že v současné diskusi problému války se – zejména kvůli naléhavosti a překotnosti událostí – nedaří odhlédnout od konkrétních detailů, a analýza jednotlivých událostí tedy nahrazuje širší perspektivu. Poukazuje to mj. na potřebu hlubší sebereflexe evropské či euroatlantické kultury a jejího založení, jejíž možnosti v našem monotematickém bloku z různých úhlů pohledu zvažuje např. článek Kryštofa Boháčka nebo závěrečná esej autorů Volodymyra Volkovského a Romana Samčuka.

Již Sókratés nám v těch Platónových dialozích, které byly pravděpodobně určeny filosofickým začátečníkům, doporučuje, abychom si před diskusí o povaze předmětu našeho zájmu (a tím je pro nás válka) vyjasnili, co vlastně daná věc je, tedy o čem přesně se bavíme. Nejprve bychom tedy měli mít představu – a shodu – na tom, co válka vlastně je. Této otázce je věnován první text našeho bloku z pera Josefa Velka, který byl ve své původní podobě napsán v bezprostřední časové blízkosti okupace Krymu – a již tehdy vyzýval k reflexi dlouhodobě se ohlašujících symptomů ohrožení míru a stávajícího mezinárodního řádu. Velkův text přehledně představuje klasickou filosofickou disciplínu, teorii spravedlivé války, přičemž především poukazuje na základní problémy, s nimiž je tradiční pohled na válku v současnosti konfrontován. V první řadě je to naprostá změna povahy konfliktů, které v převážné míře po druhé světové válce nabývají asymetrického charakteru, s nímž se poté zákonitě pojí převážná část dalších spleťtých konsekvencí, jež vyžadují konceptuální změny v pohledu na válku, válečné právo atd. Válku tedy v globální současnosti již nelze chápat v úzkém, moderním smyslu, jenž ji pojímal pouze jako konflikt suverénních států.

Již tento Velkův instruktivní úvod otevře mnohým čtenářům oči a nabídne uvědomění, že Evropa od druhé světové války nebyla tak docela kontinentem míru a že všeobecná představa několika generací, které nezažily světovou válku, není zcela přesná. V perspektivě asymetrického konfliktu zažívala Velká Británie ve druhé polovině 20. století vleklou válku za nezávislost Severního Irsku, kterou proti

státní struktury Spojeného království vedla Irská republikánská armáda (již název organizace napovídá explicitní válečnou konceptualizaci), jež se jí snažila přenášet i na půdu Anglie. Baskická separatistická organizace ETA vedla zase mezi lety 1959 a 2011 teroristickou válku za nezávislost historického regionu Baskicko, jež si vyžádala více než 800 obětí. Tzv. maďarská revoluce, během které v roce 1956 premiér státu vyhlásil nezávislost Maďarska a jeho vystoupení z Varšavské smlouvy a v bojích s řadovou sovětskou armádou padlo přes 200 maďarských občanů, byla nepochybně dalším válečným konfliktem s částečně asymetrickými rysy, který se odehrával na evropské půdě. Podobně je třeba se dívat i na okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v roce 1968: válku neurčuje její „žhavost“ ani počet padlých či délka trvání konfliktu, ale fakt agrese. Koneckonců, tři pobaltské státy byly okupovány Sovětským svazem v roce 1940 – a tato okupace, jež trvala až do roku 1991, porušovala veškerá pravidla mezinárodního práva a nebyla nikdy uznána řadou významných zemí včetně USA; jednalo se tedy v jistém smyslu o ne zcela ukončený válečný konflikt. Na závěr připomeňme devadesátá léta a válku v zemích bývalé Jugoslávie, která stála život mnoha obětí, jak civilních, tak vojenských, přičemž srebrenický masakr je explicitně označován za akt genocidy. Na fakt, že ani Evropská unie prozatím nedokázala úplně zvrátit tento průběžný trend, poukazují například nedávné separatistické nepokoje v Katalánsku, vedené oficiálními představiteli tamní regionální vlády, a víceméně silová odpověď centrálního vedení země. Největší současnou výzvu pro jakékoli konceptuální zarámování pak nacházíme na blízkovýchodní výspě „západního“ kulturního prostoru, v Izraeli. Tamní konflikt se vyzírá jakýmkoli zobecněním a dlouhodobě představuje téma, na němž se naše pluralitní společnosti spíše štěpí a často nedosahují ani minimálního konsensu.

Evropa v posledním půlstoletí tedy nebyla bez výjimky kontinentem míru, a podíváme-li se k jejím kořenům, setkáváme se s válkou dokonce jako s východiskem, z něhož vyrůstá definice evropského kulturního prostoru. První pilíř evropské kultury, antické Řecko, se vztahuje k Homérovým eposům jako ke kulturnímu paradigmatu a zároveň prvnímu textu, ke kterému je třeba se vracet. *Ílias* je přitom epos o válce a Hérodotovy dějiny, jejichž úvod představuje první známou konceptualizaci fenoménu „Evropa“, vymezují evropský kulturní prostor prostřednictvím Trójské války jako součásti neutuchající série válečných konfliktů s prostorem asijským. Právě v odporu vůči Asii Hérodotova rodící se Evropa zřetelně vyvstává, obdobně jako umírající Patočkova Evropa je vpsledu určena dvěma zničujícími válkami 20. století.

Jako manifest demokracie a svobody Hérodotovy doby v této souvislosti vyznívá první dochovaná tragédie, jejíž autor Aischylos jako by popisoval události našich dnů: do Evropy se valí nekonečný příliv z širých asijských stepí, a to jen proto, že jejich vládce si usmyslel rozšířit své, již tak rozsáhlé, državy. Celý asijský kontingent přitom drží pohromadě jen strach, protože na každém stupni velení má podřízený

strach ze svého nadřízeného a naopak terorizuje mužstvo, jemuž sám velí. Na úplném vrcholu pak stojí jediný samovládce, který sám a zcela svévolně rozhoduje o utrpení statisíců.

Článek Jaroslava Daneše se zaměřuje právě na Aischylovu tragédii *Peršané* a na protiklad mezi bohorovnou nezodpovědností perského Velkokrále a naopak absolutní odpovědností demokraticky zvolených athénských velitelů, kterým v případě jejich špatného rozhodnutí od jejich spoluobčanů hrozí vyobcování, či dokonce poprava. Přesto jsou řeční velitelé ochotni riskovat a díky neotřelým manévřům se jim i přes početní a technologické nevýhody daří vítězit. Vedle demokracie, svobody a všeobecného aktivního zájmu o věci veřejné, které Athéňanům umožnily téměř zázračně vzdorovat mnohonásobné přesile a ubránit tak základy, na nichž dodnes stojí evropské společnosti, se ovšem podle Daneše u Aischyla najdou i temné stránky. Zatímco v *Peršanech* je to pouze varování, v pozdější trilogii *Oresteia* již vidíme neblahé sociální dopady krvavého vítězství a také neodpovědného nakládání s nově nabytou politickou a vojenskou dominancí Achájců. Již v samém prazákladu demokratické tradice tedy Daneš odhaluje ambivalentní vztah k válce, která na jedné straně zajišťuje svobodným občanům autonomii a skrze jedinečnou historickou zkušenost i kolektivní hrdinskou identitu, na druhé straně je však v samém momentě vítězství a dosažení hegemonie demokratická myšlenka ohrožena, a musí proto být nedílně spjata se sebereflexí a neustálým kritickým přehodnocováním.

Ke druhému pilíři evropského myšlenkového horizontu, touze starověkého Izraele po zaslíbené zemi míru a pokoje, spojené s myšlenkou otevření dveří k budoucímu světu bez válek, plnému boží spásy a milosrdenství, se skrze křesťanskou transformaci upínal po celý život Jan Amos Komenský. Článek Věry Schifferové rozebírá v diskusi se čtením Jana Patočky Komenského irénismus a ukazuje jeho jistou ambivalenci, kterou vysvětluje dvojí perspektivou tohoto výrazného českého hlasu na jevišti evropských intelektuálních dějin: Komenský jako křesťan a duchovní myslitel směřuje své úvahy ke smyslu dějin, jejich konci a poslednímu soudu, jejichž prizmatem válečné běsnění své doby posuzuje, přičemž samozřejmě trvá na přirozenosti člověka, spolukonstituované příkazem „Nezabiješ!“. Na druhou stranu se však Komenský snaží realisticky nabízet hodnotová východiska své obci Českých bratří a vůbec svým současníkům v období třicetileté války, v jejichž rámci nakonec obrannou válku se zběsílým sousedem připouští jako nejmenší zlo v dočasně upadlém světě. Zdůrazňuje ovšem, že jde pouze o přechodnou fázi ve vývoji světa, k jehož nezbytné nápravě potom – od ontologického založení až po teologické završení – poslední biskup českých a moravských exilových sborů Jednoty bratrské důsledně myšlenkově směřuje.

Koncept mírumilovné přirozenosti, bez ohledu na náboženské předpoklady předurčující člověka k přátelskému poměru k jiným rozumným bytostem, přinášející evropské kultuře osvícenství. Právě k Immanuelu Kantovi, jenž osvícenskou per-

spektivu filosoficky završil a překonal, se vrací článek Ivana Koniara. Kantovy myšlenky jsou mu východiskem moderních a současných diskusí o lidských právech a jejich dodržování komatanty v rámci konfliktů. Člověk jako rozumem nadaná bytost je podle Kanta jako jediný v našem světě nadán důstojností, která nesmí být za žádných okolností nijak dotčena. Především však kategorický imperativ zakazuje rozumové bytosti používat druhou rozumovou bytost jako pouhý prostředek k dosažení svých cílů. A právě velmi aktuální relevanci těchto Kantových zásad prokazuje Koniar podrobnou diskusí morální a právní přípustnosti užívání umělé inteligence, a zejména dronů, pro válečné účely. Ústřední otázka současné frontové reality zní: je přípustné, aby o přežití lidských bytostí rozhodoval algoritmus? Není využitím vražedných strojů degradována lidská důstojnost na roveň pouhým škůdcům typu hmyzu či hlodavců?

Tyto otázky se poprvé vynořily v souvislosti s masivním nasazením kulometů a bojových plynů v první světové válce a poté samozřejmě vstaly s neodbytnou naléhavostí tváří v tvář průmyslovému vyhlazování židovského etnika a následnému svržení dvou jaderných pum. Jedním z myslitelů, kteří se pokusili vzít tento rozměr pozdně moderního evropského člověka vážně, byl Jan Patočka. Pokusil se otřesnou zkušenost zákonů přetavit v přínos náhledu na „noční“ stránku lidské existence a založit v ní naději *pro futuro* ve své proslulé *solidaritě otřesených*. Martin Ritter ve svém článku zkoumá filosofické předpoklady Patočkova pohledu na války coby klíčovou formu jednání v politické sféře existence, v sociálně-ekonomickém světě ovládaném ontologickým principem Síly. Ritter kriticky hodnotí systémové důsledky Patočkova předpokladu, že jednání znamená především boj či zápas, byť má Patočka na mysli především zápas o duši, a tedy boj o dobro, právo a spravedlnost. Je však hérakleitovský svár dominantním – a především nutným – konstituentem jednání?

Tuto otázku si kladli mnozí, zejména židovští, myslitelé po druhé světové válce – a v hledání odpovědi na ni se rozhodli prohloubit kritiku hegelíanského pojetí dějin, tolik vlivného v období předcházejícím první světové válce. Koncept války jako nutné dialektické cesty, jejímž absolvováním skrze utrpení tisíců individuálních sebevědomí postupně nabývá absolutno svého duchovního cíle, ztrácí své ukotvení v zápasu o panskou dominanci a rabskou submisivitu při moderní transformaci na totální vyhlazovací válku. Její přeživší se pokusili najít jiné konstituenty „západní“ civilizační dynamiky, než je válka a zápas o nadvládu, a našli je v odvržení tyranie subjektu, již nahradili vstřícným zájmem o setkání s druhým, jehož radikální jinakost se namísto ohrožením stává obohacením. Právě takové obohacení Patočkova „kacířského“ pojetí evropské perspektivy navrhuje Kryštof Boháček ve svém článku, v němž ovšem zároveň ukazuje, že to vyžaduje radikální prohloubení konceptu zavrhané války – má-li Evropa stát na vystavenosti tváří druhého, musí odmítnout válku nejen na explicitní rovině agresivní snahy vyhladit druhého, ale ještě důsledněji: na úrovni neochoty akceptovat právo druhého na jeho odlišný pohled,

rozvíjenou pozici a zastávaný názor. Právě tendenci vnímat radikálně odlišnou perspektivu jako ohrožení perspektivy vlastní, a rovněž následnou snahu o konfrontaci a eliminaci alternativy, ukazuje Boháček jakožto obecný preformativ implicitní války, kontaminující dokonce i nedávné dějiny platónských studií.

Závěrečná esej Volodymyra Volkovského a Romana Samčuka poté integruje komplex předchozích podnětů a ještě radikalizuje výzvu k zásadnímu přehodnocení dosavadní zcela nedostatečné sebereflexe „západních“ společností konfrontací s naprostou konceptuální bezradností tváří v tvář bestiální realitě ukrajinské války. Zkušenost mezní situace, která z Volkovského a Samčukova textu promlouvá, zviklává zdánlivě spolehlivá filosofická schémata i domněle samozřejmé předpoklady burcováním k opětovnému promýšlení konceptu Evropy a porozumění roli i místu „ruského světa“ ve vztahu k „západnímu“ civilizačnímu okruhu. Přehled vnitroukrajinské diskuse přitom naznačuje, že v globálním výzvam odpovídajícím znovupromýšlení „západní“ identity bude vedle důslednějšího návratu k Adornovi, Buberovi, Lévinasovi, Arendtové či Jaspersovi nutné jasněji vymezit i význam a úlohu „středu“ a „východu“ v rámci západního sebeporozumění Evropy.

Kryštof Boháček

hostující editor

krystof.bohacek@gmail.com